

սարու իշխանապետութեան ատենն էր, քաղաքին այն մեծ շփոթութեան ժամանակը այրեցան: Իսկ այս այրած հատորները, ու ասկէց ալ աւելի թուով հատորներ, այլ և այլ գրատանց մէջ բաժնուած էին: Ինչ որ ալ ըլլայ, նոր գտնուած շէնքը, իր ճարտարապետութեանը ոճոյն կողմանէ ու աւերակներուն մէջ գտնուած նիւթերուն նկատմամբ՝ պէտք է որ Եւսարու ատեն պատահած մեծ կրակին զոհ եղող գրատուններէն մէկն ըլլայ:»

ԲՆԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

ԲՈՒՍԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ

Բոստանական պարտէզ:

Տուններու հետազօտութեան յառաջացումը, և անոնց տարածուիլը, որոնց բերքը քաղաքականացեալ մարդուն պիտոյիցն ու դիւրութեանը կը ծառայեն, բուսաբանական պարտէզներու հաստատութեանը տրուելու են: Բուսաբանական պարտէզ կը կոչուի այն չափաւոր տարածութեամբ երկիրը, որ սահմանուած է շատ տեսակ տունկերու մշակութեանը, որպէս զի բուսաբանական գիտութեան ուսումը, ծանօթութիւնը, և օգտակար տունկերու, կամոս և իցէ նկատմամբ բնապատմի մը համար դիտողութեան արժանի եղող բոյսերու դարմանը օր օրուան վրայ յառաջադիմէ:

Ինչպէտ և արուեստները հիներուն ատենը ըստ բաւականին կատարելագործուած էին, բայց այսու ամենայնիւ բուսոց մշակութեան գիտնական մասը շատ ետեւ մնացած էր: Յունաց և Հռովմայեցոց պարտէզներուն մէջ միայն այն տեսակ տունկեր կը մշակուէին, որ խահագործութեան համար գործածութիւննին յաճախեալ էր, որոնց հետ մէկտեղ նաև պտղատու ծառեր ալ կը դարմանէին. իսկ զուարճութեան համար անոնց մէջ աղուոր

տեսքով անտառիկներ կը գտնուէին, որ աւելի իրենց զովարար շքովը զբօսեցուցիչ էին՝ քան թէ զանազանութեամբ ու գեղեցկութեամբ բազմաթիւ ծառատնկոց. վասն զի իրենց կլիմային բոյսերէն զատ, որոնց մշակութիւնը շատ ծաղկած էր մէջերնին, ուրիշ բոյս չէին կրնար մշակել. որովհետեւ ամենաքիչ էր իրենց գիտութիւնը օտար աշխարհաց բոյսեր մշակելու, ենթադրելով ալ թէ նաև կարենային ձեռք ձգել անոնցմէ՝ իրենց յաճախեալ հաղորդակցութեամբ, որ ունեցան Բփրիկէի, Փոքր Բսիոյ և Բրեւելեան Հնդկաց հետ: Սակայն հիներու մէջ այլ և այլ տեսակ բոյսերու համար եղած ախորժը շատ անգամ պատշաճէն ալ աւելի անդին անցած էր, այնպէս որ Հռովմայ ծերակոյտը հարկ սեպեց մասնաւոր օրինօք ժողովրդեան այս բանիս մէջ բանեցուցած չափազանց մոլութիւնը սանձել: Իսկ Հռովմայեցոց կայսերաց ժամանակը, որոնք ինչ աստիճանի որ անգութ էին, գրեթէ անկէց ալ աւելի մեղկ էին, ժողովուրդը իրեն բռնաւոր տերանցընմանելու զելով՝ ծաղկի փունջերով ու պսակներով միայն գոհ չէին ըլլար, հապա տանը ամէն դին առատութեամբ ծաղիկ սփռելէն ետքը՝ ինչուան անկողիննին ալ ծաղկով կը լեցընէին: Յայտնի է որ այս ծաղկները մեր կլիմային սովորական եղածներէն էին. վասն զի Պլինիոս ալ իր ատենի պարտէզներուն մէջ մշակուած ծաղկներուն վրայ խօսելով, իբրև զարդարանքի ու աւելի ազնիւ սեպուած ծաղկներ՝ միայն վարդն ու մանիշակը կը յիշէ: Բանաստեղծից՝ Լքեկորնական, Լիկինոսի ու Դամիրամայ հռչակաւոր պարտէզներուն աշխոյժ նկարագրութեանցը մէջ ամենեւին յիշատակութեհետք մըն ալ չկայ՝ թէ նոյն պարտէզները օտար երկրի բոյսերով ալ զարդարուած ըլլան:

Իսկ միջին դարուն մէջ Լարոպա ա.

1 Հին Պարտէզներու վրայ խօսեցանք 230, 294 և 332 էջերուն մէջ:

մենեին թէ զարդի և թէ օգտակարութեան կողմանէ նշանաւոր եղող բուսոց թիւը չաւելցաւ . բայց միայն ժԳ դարուն մէջ երբ Խաչակիրք բռնադատուեցան իրենց բարեպաշտ երկրակալութեանց մի միայն նպատակը Սարակինոսաց ձեռքը թողլու , անոնցմէ քանի մը պզտիկ ծանօթութիւններ առին . որոնց հետ մէկտեղ՝ իրենց դարձին Լարոպա քանի մը օգտակար ու նաև գեղեցիկ բուսոց հոնտեր ալ բերին , որոնք երկար ատեն մենաստանաց պարտէզներուն մէջ պահուեցան , այն միայնութեան մէջ հոգեկան վաստակովք խոնջեալ մտքերու անմեղ զբօսանք և միանգամայն հանգիստ մը տալով : Լյոս կերպով երբ դեռ Լարոպա նշանաւոր պարտէզ մը չունէր զանազան բուսոց մշակութեամբ , արեւելք՝ մանաւանդ Պարսից մէջ՝ մեծ սէր ու ախորժկար գեղեցիկ տունկերու , ծաղկոյններու և պտղատու ծառերու մշակութեանը . բայց յետ այսչափ ախորժի ալ՝ արեւելք զարմանալի յառաջադիմութիւն մը չեղաւ բուսաբանութեան , ինչպէս որ ետքէն եղած կը տեսնենք արեւմուտք , ուր հիմա գրեթէ վերջի կատարելութեան աստիճանը հասած կրնանք սեպել : Բստ պատմելոյ երևելի ճանապարհորդի մը՝ Պարսկաց մի միայն ամենամեծ զուարճութիւնն է իրենց պարտէզները քաշուիլ , մերթ ընդ մերթ ուրիշ նոր պարտէզներ շինել բնակութեանէ աւելի հեռու տեղուանք , իրենք իրենց ձեռքովը ձևել ու մշակութեանը վրայ կենալ . բայց ինչպէս շինացւոց սովորութիւնն է , (որոնք կայուն ժողովուրդ մըն են քաղաքականութեան վերաբերեալ բաներուն մէջ) , այսպէս Պարսիկք ալ իրենց քանի մը սիրելի եղած տունկերէն աւելի ուրիշ բան չեն մշակեր՝ առանց մասնաւոր ջանք մը ընելու իրենց բուսական ճոխութիւնը աւելցընելու օտար կլիմաներու տունկերով :

Սակայն ժԶ դարուն կէսին Լարոպայի մէջ բուսաբանութիւնը սկսելով յառաջադիմել , մտածեցին այդ գիտութիւնը դիւրացընել՝ այս բանիս համար

մասնաւոր սահմանեալ պարտէզներով : Եւ այն ատենուան այս զուարճալի և օգտակար գիտութեան սիրողաց ու պաշտպաններուն կարգէն , մասնաւոր թէ ասոնց առաջինը կը սեպուի Լյփոնսոս Լսդէ Ֆերրարայի դուքսը , որն որ այս բանիս համար զանազան պարտէզներ հաստատեց , որոնց մէջ գլխաւորը Պարսիկքն է՝ կը կոչուէր : Լյոս դքսին տուած օրինակին մէկէն հետեւող եղան Ֆերրարայի Լյայուոլի ազնուականը , Ղենուլայի մէջ հռչակաւոր Տորիա իշխանը , Լաբոլեայ մէջ Բեռնարդոս Բոդա իշխանը , և հռովմայ մէջ ալ մեծահամբաւ Չէզի , Պորկէզէ , Պարպերինի ճոխ ազնուական տները : Վաղ զիա Սանի եպիսկոպոսը Տիւ-Պելէ պարտէզ մը հիմնեց , զորն որ Պելոն բուսաբանը արեւելեան տունկերով ճոխացուց , և որն որ նոյն բուսաբանը իր ժամանակին բուսաբանական պարտէզներուն ամենէն նշանաւորը ու երևելին կոչեց՝ ի բաց առեալ Բատուայինը : Վերմանիա Սաքսիմիլիանոս Բ կայսրը Սենայու մէջ պարտէզ մը հաստատեց , որուն տեսչութիւնը առնուանի Լէգլիզ բուսաբանին յանձնուեցաւ : Բայց այս առանձնականաց փորձերը , որ իրենց յատուկ տէրերուն հետ մէկտեղ կը կորսուէին և միայնքանիմըսակաւութիւն անձանց պարզ զուարճութեանը կը ծառայէին և ոչ եթէ բուսաբանական գիտութեան զարգացմանը , կրնան միայն նախաշաւիղ մը սեպուիլ բուսաբանական պարտէզներու հաստատութեանը . և բովանդակ Լարոպա , որ իրեն ամենէն լաւագոյն ու սովմնական վարժոցները՝ Խտալիայէն առած է , նոյնպէս իր բուսաբանական պարտէզներուն համար ալ Խտալիոյ պէտք է որ երախտագէտ ըլլայ : Բմենէն հին բուսաբանական պարտէզը Բիզայինն է . Կոզիմոս Սէտիչի , Ֆիլիպինցայի առաջին Սեծ-Վուքսը , 1543 տարւոյն Բիզայի համալսարանը հիմնելով՝ հոն հաստատեց նաև բնական

1 Խտ . Belvedere.

2 Գզ . Institution.

պատմութեան դասախօսութեան ա-
թող մըն ալ, ու Վոլկաս Վինի անու-
նով երեւելի բնախօսը, որ տասնըվեց
տարիէ 'ի վեր Պոլոնեա նոյն ուսման
վրայ կը դասախօսէր, հրաւիրեց նոյն
աթողը, յանձնելով անոր միանգամայն
բուսաբանական պարտիզի մը շինու-
թիւնը, որուն տեսչութիւնն ալ իրեն
յանձնեց: Եւսթանիս համար 1544^{ին}
Լոնոյ գետին եզերքը երկիր մը տուաւ,
ու 1545^{ին} պարտէզը լաւ կարգաւո-
րեալ վիճակի մէջ էր և բազմութեամբ
տեսակ տեսակ բոյսերու ալ ճոխա-
ցած. այս պարտէզս ինչուան հիմա ալ
կայ: Ղոսկանայի օրինակին Խտալիոյ
շատ կողմերն ալ հետեւեցան: Սե-
նետկոյ ծերակոյտը 1546^{ին} Բատուայի
մէջ բուսաբանական պարտէզ մը հաս-
տատել տուաւ և տեսչութիւնը Լու-
դովիկոս Լնկուիլարա բուսաբանին
յանձնեց: Պոլոնեայի համալսարանն
ալ 1568^{ին} այսպիսի պարտէզ մը ունե-
ցաւ Ուրիսևս Լըտրովանտոյ բուսա-
բանին հսկողութեանը տակ: Վրեթէ
նոյն միջոցին Պիոս Ե քահանայապետը
նոյնպէս ուրիշ մ'ալ հիմնեց Հռոմայ
մէջ Սիբայէլ Սերգադիին տեսչու-
թեամբ: Սեսինա քաղաքին բուսա-
բանական պարտէզն ալ 1638 տարւոյն
Պետրոս Վասդելիին խնամքովը հիմ-
նուեցաւ:

Հոլանտա, որն որ նոյն ատենը նշա-
նաւոր էր կարգէ դուրս մտաւոր զօրու-
թեան կողմանէ, առաջին ազգն եղաւ
որ Խտալիոյ օրինակին հետեւեցաւ:
1575^{ին} Լէյտի համալսարանը հի-
մնուած ըլլալով՝ անոր կառավարները
պաշտօնեաներէն խնդրեցին, որ բուսա-
բանական պարտէզ մըն ալ անոր տրուի:
1577^{ին} երկիրը գնուեցաւ ու տեսչու-
թիւնը լիւդուգոր Վլուսդ անունով
հռչակաւոր բուսաբանին յանձնուեցաւ,
որ համալսարանին պարտէզը փոխա-
դրեց շատ տեսակ տունկեր, զորոնք
իր տանը մէջ մշակած էր: Վիտենը որ
այն ատենէն 'ի վեր սկսեալ Ստորին
Երազանգաց ծաղկադարմանութեան ա-
խորժը շատ ծաղկեցաւ, այնպէս որ

1641^{ին} Վրէօնինկէն քաղաքին համա-
լսարանին համար բուսաբանական պար-
տէզ մը շինուեցաւ և Սոնդինկ բու-
սաբանին յանձնուեցաւ, և 1684 տա-
րւոյն ալ Լմսդերտամի պարտէզը հաս-
տատուեցաւ, որուն տեսչութիւնը Յով-
հաննէս Վոմմելին անունով բուսաբա-
նին տրուեցաւ:

Խտալիոյ ու Հոլանտայի օրինակին
հետեւեցաւ նաև Վերմանիա ալ: Սաք-
սոնիոյ կայսրնտիրը 1580^{ին} հասարա-
կաց ուսման վերանորոգութիւն մը ընե-
լով, 1605^{ին} Լայբցիկի մէջ ալ բուսա-
բանական պարտէզ մը շինել տուաւ:
Եունկերման բուսաբանն ալ Վիսսէնքա-
ղաքին համալսարանին համար, զորն որ
նոյն ատենը Լանտկրաւը հիմնած էր,
խնդրեց բուսաբանական պարտէզ մը ու
խնդիրքին հասաւ, և 1625^{ին} նոյն
շնորհքը ընդունեցաւ՝ Վիլհելմսթրիկի
ծերակուտէն Լլդորֆ քաղաքին համա-
լսարանին համար ալ. նոյնպէս Լէնայի
համալսարանը իրեն համար հաստատեց
մէկ ուրիշ մը. և Լյոնեսդ Դաւէմ
պուրկ ալ Սինդէլն քաղաքին մէջ հաս-
տատեց բուսաբանական պարտէզ մը
1621^{ին}: Լնկէց վերջը բոլոր գերմանա-
կան համալսարանները սոյն օրինակին
հետեւեցան, և կայսերութեան բոլոր
գաւառները ամենքն ալ քիչ շատ նշա-
նաւոր բուսաբանական պարտէզներ ու-
նեցան:

(ԳԻՏԻ ՀԱՐՈՒՆԱԿՈՒՄ)

ՉԱՓԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

ՉԱՓԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆ

Տասնորդական դրոշմին չափուց ու կշտոց:
(Տես երես 337)

Եւս սկզբունքներով հիմա կրնանք
խորանարդ մեղրի մը տասնորդական մա-
սը խորանարդ չափերու տրոհել: Ուս-
տի այս թիւս 0^ր. Խ. 358 առնունք մեղրի
օրինակ, որ խորանարդ մեղրի մը 358